

Koning van de Nijl

Zelfs toen Leopold soeverein van Congo was geworden, was hij er nog niet van overtuigd dat hij zijn lotsbestemming vervuld had. Dat had Stanley al in 1890 mogen ondervinden. Nadat Brussel hem feestelijk had onthaald en de koning veelvuldige gesprekken met hem had gevoerd over Congo, legde Leopold een nieuwe kaart op tafel. Hij bood Stanley aan om opperbevelhebber te worden van de strijdkrachten van de EIC in Opper-Congo. De bedoeling was, in Leopolds woorden, 'het uitbreiden van de grenzen van de staat'. Een nieuwe veroveringstocht dus. 'Waarheen dan?' vroeg Stanley. Het antwoord was verbluffend. Hij moest proberen door te stoten naar het Albertmeer en het Victoriameer. Een streek die Stanley kende. Maar daar hield Leopolds plan geen halt. De ware missie was de verovering van Khartoem in de Soedan. De poort naar de Nijldelta, die Leopold al sinds zijn jeugdjaren begeesterde, die hem voor altijd verliefd had gemaakt op Egypte en die hem overtuigd had van de economische mogelijkheden daarginds. 'Het is mijn vederbos,' zei hij, 'en daar doe ik geen afstand van.'³⁰² Stanley begreep de strategische bedoelingen onmiddellijk. Als Leopold erin zou slagen om het uitgestrekte Congo via Zuid-Soedan te verbinden met de bovenloop van de Nijl... Het duizelde hem als hij erover nadacht. Een enorm rijk van continentale proporties lag dan voor het grijpen. Leopold spiegelde Stanley een enorme beloning voor: niet minder dan 100.000 pond sterling of driekwart van het jaarlijkse bedrag op de Civiele Lijst van de Koning. Tot lichte woede van zijn baas zei de beproefde ont-

dekkingsreiziger nee tegen al dat geld. Onrealistisch, zo kwalificeerde hij het plan. Stanley had het bovendien niet meer in zich. Hij gaf te kennen dat hij niet meer naar Afrika wilde terugkeren, en zou dat ook nooit meer doen. Leopold was diep ontgoocheld. Maar opgeven zou hij natuurlijk niet. Al in 1891 stuurde hij een expeditie naar Lado, waar de Force Publique een enclave tot stand bracht. Terreinvinst die hij alleen kon behouden dankzij slinkse onderhandelingen met de Britten. Het gebiedje was onbetekenend en hij kreeg het slechts in bruikleen. Daarbij kon hij het niet laten.

Net voor de aanvang van het jaar 1894 schreef Leopold een brief aan de gouverneur-generaal van Congo, Théophile Wahis. Een man wiens voornaamste kwaliteit was dat hij hondstrouw was aan de koning. 'Op naar Khartoem', zo kreeg Wahis te lezen. 'Met de hulp van de bevolking zou ik in Soedan een herhaling willen zien van onze fraaie campagne tegen de Arabieren', liet Leopold weten. Toch had zijn plan sinds hij het met Stanley besproken had een grote wijziging ondergaan. Zodra Khartoem veroverd was, zou het worden verkocht aan Egypte. 'Het komt er dan op aan concessies te verwerven, enerzijds tot aan Sawakin, een havenstad aan de Rode Zee, anderzijds tot aan Tripoli, aan de Middellandse Zee', zo tekende hij op. De grote financiële moeilijkheden waarin de Congostaat zich bevond, hoefden geen hinderpaal te zijn. Volgens hem lag de financiële oplossing nu net in Khartoem, dat hij, 'tegen een forse som', aan Caïro ging verkopen. Leopold gaf bevel tot drie gelijktijdige militaire veldtochten. De eerste moest naar Lado optrekken, de tweede naar het Albertmeer en de derde naar Khartoem. Hij waarschuwde Wahis om er vaart achter te zetten. 'De route naar de Soedan zal niet lang meer beschikbaar blijven', schreef Leopold. 'Onze bedoelingen moeten zo lang mogelijk verhuuld blijven.' En in zijn kenmerkende, dubbelzinnige stijl besloot hij: 'Ik reken op u om dit plan uit te voeren, een plan dat op het peil is van onze voorgaande successen en van uw ijver voor de zaak van de beschaving en dat, eenmaal gerealiseerd, de Congolese schatkist gevuld zal houden.' Zo mogelijk nog leopoldiaanser was zijn wens

dat Wahis de brief zou vernietigen. 'Verbrand deze brief zodra u hem gelezen hebt', beval Leopold.³⁰³ Een bevel dat de gouverneur-generaal voor een zeldzame keer niet tot uitvoering bracht.

Het kwam opnieuw kapitein-commandant Francis Dhanis toe om deze zoveelste expeditie te leiden. Uiteraard was diens chef weer beducht voor de reacties van andere landen. 'Wat ik u hier zeg is uiterst vertrouwelijk', kreeg Dhanis van de vorst te horen. 'Deze informatie hoeft de archieven van Boma niet te bereiken en de ambtenaren hoeven er niets over te weten want anders gaat de geruchtenmolen draaien; hun indiscreties en brieven schaden ons en voeden de hetze in de pers, die geen kans onbenut laat om ons aan te vallen, om iets of om niets.'³⁰⁴ Dhanis, intussen vicegouverneur-generaal en commandant van de Oostprovincie, had er alle vertrouwen in. Medio september 1896 leidde hij een vijfduizend man sterke expeditie van de post bij de Stanleywatervallen in de richting van de Nijl. Een legermacht zoals men die in Midden-Afrika nooit had gekend. De voorhoede van de expeditie telde drie bataljons van elk duizend man sterk. Ieder bataljon stond onder leiding van een blanke officier. Dhanis trok Soedan binnen aan het hoofd van een Congolese strijdmacht waartegen in theorie niemand opgewassen was. De realiteit was complexer. Op 18 maart 1897 vielen de muitende manschappen, die op Europese wijze getraind waren, het karavaangedeelte van Dhanis in Ekwanga aan. Hier leed Dhanis een zware nederlaag. Hij verloor vijfhonderd van zijn mensen, onder wie opnieuw een tiental officieren. Dhanis zou het nog een paar keer proberen, maar nooit zouden Nijl en Congo onder één kroon komen. De grootse droom van een rijk dat zich uitstreckte van de Atlantische Oceaan tot de Rode Zee en de Middellandse Zee lag aan scherven. Maar het heeft geen haar gescheeld of Leopold had inderdaad heel Soedan in bezit genomen en wie weet zelfs Egypte tot aan de Middellandse Zee. Was deze nipte mislukking van zodanige aard dat ze Leopold tot matiging aanzette? Geenszins. De tijden roken naar verovering en 'landneming'. Iedereen deed het. Het was nu of nooit voor Leopold.

Hoeveel hooi kon de koning der Belgen eigenlijk op de vork nemen? Hij gedroeg zich alsof hij die vraag voortdurend beantwoord wilde zien. Terwijl je kon verwachten dat Congo en de expedities naar Soedan al zijn aandacht opeisten, gaf hij blijk van het tegendeel. Alsof een dag 25 uur telde, hield hij zich tegelijkertijd ook onledig met het bestuderen van zakelijke mogelijkheden in Perzië of Rusland en koloniale opportuniteiten in Eritrea, Oeganda en China, het veel-belovende rijk dat nooit uit Leopolds blikveld zou verdwijnen. Niet alle eieren in één mand dus. Maar met grote nadruk kwam vooral Marokko in zijn blikveld. Niet het hele land, want daar was de sultan baas. Maar wel de havenstadjes. Die zag hij als tussenstop voor het scheepvaartverkeer dat pendelde tussen de Congolese havenstad Matadi en Antwerpen. Bovendien was het warme land ook uitermate geschikt als winterverblijf, sanatorium en zelfs quarantaineplek voor de kolonials die tussen Midden-Afrika en het vaderland over en weer reisden. Hoe goed sommige van zijn intimi hem ook kenden, nog steeds raakten ze overstuurd van zijn ambities. Een oude getrouwe als Strauch schreef dat de koning 'de moeilijkheden van zijn verre koloniale ondernemingen bij gebrek aan echte kennis niet goed wist in te schatten en zich bijgevolg helemaal door hen liet meeslepen'.³⁰⁵ Enkele maanden voordat Auguste Beernaert zijn carrière als eerste minister beëindigde, toonde hij zich ronduit ongerust. 'De angst slaat mij om het hart als ik uit uw mond hoor hoeveel geld hij wil uitgeven aan zijn projecten en wat het hem zal kosten om een post op te richten op Kaap Tschoebi.'³⁰⁶ Beernaert bedoelde hier Juby, een kaap aan de zuidkust van Marokko, niet ver van de grens met de Westelijke Sahara. Aangezien hij niet eens de naam ervan kon spellen, mag aangenomen worden dat de Belgische eerste minister niet echt op de hoogte was van Leopolds plan. De regeringsleider zal zich ongetwijfeld hebben afgevraagd waarom de vorst zich zo nadrukkelijk op nieuwe overzeese territoria stortte. Er bestonden een paar goede antwoorden op die vraag. Het eerste was dat Leopold absoluut niet zeker was dat Congo-Vrijstaat hem ooit geld zou opleveren. Hij wilde wat elke moderne ondernemer wil: diversificatie. Het tweede

was dat de andere koloniale mogendheden niet stilzaten en de laatste niet-gekoloniseerde gebieden inpalmden. De laatste kansen op gebiedsuitbreiding lagen dus niet meer voor het grijpen.

Marokko werd te Laken jarenlang van onder tot boven tegen het licht gehouden. Waar konden eigen havens gehuurd of gekocht worden? Waar kon men steenkool en levensmiddelen opslaan om de reizen tussen Antwerpen en Matadi sneller en goedkoper te maken? Waar konden Belgische kolonisten gehuisvest worden die de binnenlandse handelsroutes moesten exploiteren? Intensieve en maandenlange onderhandelingen door diplomaten en gezanten in Londen, Casablanca en Marrakesh volgden. Opnieuw werd alles met de uiterste discretie en verheimelijking uitgevoerd. Leopolds mannen schoven steeds weer het idee van een 'sanatorium' en een Rode Kruisvestiging naar voren. Over de lucratievere bedoelingen hing een waas van verhulling. Leopold vond Marokko zo gewichtig dat hij uiteindelijk besloot om er persoonlijk heen te gaan. Na drie jaar voorbereiding stapte hij met baron Snoy et d'Oppuers en enkele militairen op 11 september 1897 op de driemaster *La Clémentine*. Eigenlijk heette dat schip de *Mayflower*, was het niet Leopolds eigendom maar dat van de Royal Yacht Squadron, een van de meest prestigieuze jachtclubs ter wereld, had het een volledig Engelse bemanning en heette de koning hier niet Leopold II maar de graaf van Ravenstein, een dekmantel die hij wel vaker gebruikte. Het luxejacht voer naar de Marokkaanse kusten. Voordat het gracieuze silhouet van *La Clémentine* zich liet bewonderen in de Marokkaanse havens, meerde het aan in Madeira. Vervolgens ging *La Clémentine* voor anker in Essaouira, een kuststad in het westen van Marokko ten noorden van Agadir.

Leopold, nooit om een plan verlegen, droomde er meteen van om van dit vissersstadje het Oostende van Noord-Afrika te maken. Volgens hem leek de kust hier een beetje op die van België. Alleen moest de baai wat uitgebaggerd worden. Maar een luxehotel zou hier niet misstaan en het zou best rendabel kunnen zijn, aldus de koning. Een

winterresort voor rijken. Het zou nog tachtig jaar duren voordat Marokko de vakantiebestemming werd die hij in gedachten had, maar opnieuw toonde Leopold hier zijn visionaire kwaliteiten. Anderzijds had hij snel in de gaten dat de lokale overheid corrupt was, dat ze de bevolking uitbuitte en dat het garnizoen daar nooit in staat zou zijn om een rebellie de kop in te drukken. En opstandjes kenden ze hier bij de vleet. Dat waren aanzienlijke minpunten. Veel tijd om tot daden over te gaan had hij niet. Met een heuse karavaan trok hij naar het Atlasgebergte. Bij temperaturen van dertig graden in de schaduw doorkruiste zijn karavaan de brandende woestijn. 's Nachts werd er geslapen in primitieve tenten. Tweemaal kwamen ze in een zandstorm terecht. Bij een lokale *caïd* werd graaf van Ravenstein vergast op een Marokkaanse theeceremonie. Op plaatselijke markten kon hij tot zijn vreugdevolle verbazing zien dat men er Belgische suiker en textiel uit Verviers aanbood. Maar het was niet voor proeverijen en couleur locale dat Leopold zich al deze inspanningen getroostte. Waar en hoe konden hier spoorlijnen worden aangelegd? Dát was wat hij wilde onderzoeken. Meer bepaald tussen Mogador (het huidige Essaouira) en Marrakesh, en Casablanca, Fez en Meknès. Als hij Casablanca niet kon lospeuteren als haven, moest er van Fez een spoorlijn naar de kust worden getrokken. Misschien ook een van Tétouan naar de vruchtbare hoogvlakten. Leopold rekende uit dat er uit lokale bronnen voldoende water kon worden betrokken om rijstvelden te bevoeien en vee te laten grazen, zodat zich hier voldoende arbeiders konden vestigen die men kon inzetten bij het aanleggen van de ijzeren weg. Allemaal projecten die ooit werkelijkheid zouden worden, al zouden ze worden uitgevoerd door anderen. Buikloop teisterde inmiddels het koninklijke gezelschap. Het deed Leopold besluiten de reis af te ronden. Van Tanger voer La Clémentine naar Gibraltar en Europa. Eenmaal thuis mobiliseerde Leopold zijn contacten in de zakenwereld, de heren Wiener, Thys, Empain, Volders en Nagelmackers.³⁰⁷

Van al dat fraais wisten de gewone Belgen niets af. Pas op 30 oktober berichtte *Het Laatste Nieuws*: 'Het gerucht is verspreid geworden dat het Congobestuur met den Koning naar middelen uitzag om op de kusten van Marokko een sanatorium op te richten voor de Belgen die naar Congo trekken en bij hunne terugkomst aldaar hunne geknakte gezondheid zouden gaan herstellen.' Meteen werd dat nieuwtje vanuit Laken afgedaan als roddel. Het ministerie van Buitenlandse Zaken spande zich in om de koninklijke reis te verbloemen als een strikt persoonlijke en toeristische onderneming. Geen zinnig mens die dat nog geloofde. De minder discrete buitenlandse pers meende te weten dat de koning der Belgen met een stapel eigendomsakten onder zijn arm naar huis was gekomen. Op de Canarische Eilanden, in de buurt van Tanger, Ceuta en Tarfaya, had hij onroerend goed gekocht. Allemaal bedoeld om er eigen handelsposten te vestigen. Voor de zoveelste maal zou ook deze ambitie gefnuikt worden door de grootmachten. De tijd was voorbij dat ze hem lieten begaan. De verrassingstactiek, die Leopold in het verleden zo efficiënt had aangewend, werkte niet meer. Frankrijk en Engeland hadden intussen grote belangen in Noord-Afrika, en Agadir en Casablanca bezaten een te grote strategische waarde om ze over te laten aan de Belgen. Ze zetten hem de voet dwars. Misschien had dat ook een zonzijde. Leopold kon nu weer de volle aandacht geven aan andere belangstellingssferen.